MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKLARNING OLDINI OLISHDA IJTIMOIY ISH XODIMINING ROLI

Goipova Madina Marifjonovna
Sotsiologiya va ijtimoiy
ish yo’nalishi magistranti
servisecentre95@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24351720

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olishda ijtimoiy ish xodimining kasbiy o‘rni, vazifalari va amaliy faoliyat yo‘nalishlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Maktabgacha davrning bolaning jismoniy, ruhiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishidagi alohida ahamiyati asoslab beriladi. Jismoniy, ruhiy, jinsiy zo‘ravonlik, e’tiborsizlik va ekspluatatsiya kabi holatlarning mazmuni, xavf omillari hamda bolaga ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan qisqa va uzoq muddatli ta’sirlari yoritiladi. Ijtimoiy ish xodimining erta aniqlash, ijtimoiy baholash, oilani qo‘llab-quvvatlash, bolaning manfaatlarini himoya qilish, idoralararo hamkorlikni muvofiqlashtirish va reabilitatsiya jarayonidagi vazifalari ochib beriladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasidagi huquqiy asoslar, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida xavfsiz muhitni shakllantirish mexanizmlari va amaliy takliflar bayon etiladi. Maqolada zo‘ravonlikka qarshi kurash faqat sodir bo‘lgan holatga munosabat bildirish bilan cheklanmasligi, balki xavf omillarini oldindan kamaytirishga qaratilgan tizimli profilaktika zarurligi ta’kidlanadi.
Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, bola huquqlari, zo‘ravonlik, ijtimoiy ish, ijtimoiy himoya, profilaktika, ijtimoiy diagnostika, oilaviy muhit, bolalar xavfsizligi, reabilitatsiya, idoralararo hamkorlik, bolaning eng ustun manfaatlari.

Abstract: This article examines the professional role of social workers in preventing violence against preschool children. It discusses the developmental characteristics of early childhood, forms and risk factors of violence, and the possible consequences for children's physical, emotional and social well-being. Particular attention is paid to early identification, social assessment, family support, child safeguarding, interagency cooperation and rehabilitation. The article also reviews the legal framework of Uzbekistan and proposes practical measures for creating safe and violence-free preschool environments. It argues that prevention should be systematic and proactive, rather than limited to responding after violence has occurred.
Keywords: preschool children, child rights, violence, social work, child protection, prevention, social assessment, family support, safeguarding, rehabilitation.

Kirish

Jamiyatning insonparvarlik darajasi, eng avvalo, unda bolalarga qanday munosabatda bo‘linishi, ularning huquqlari qay darajada ta’minlanishi va xavfsiz rivojlanishi uchun qanday sharoit yaratilgani bilan belgilanadi. Bola hayotining dastlabki yillari shaxs kamolotining

poydevori hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning atrof-muhitga ishonchi, o‘zini qadrlashi, hissiyotlarini boshqarish qobiliyati, muloqot ko‘nikmalari va ijtimoiy xulqining dastlabki shakllari rivojlanadi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolaga nisbatan qo‘llanadigan har qanday zo‘ravonlik uning bugungi holatigagina emas, balki kelajakdagi hayotiy imkoniyatlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bola o‘z huquqlarini kattalar kabi mustaqil himoya qila olmaydi. U ko‘pincha o‘ziga nisbatan sodir bo‘layotgan nohaq munosabatni to‘liq anglab yetmaydi, uni so‘z bilan ifodalashga qiynaladi yoki yaqin kishisidan qo‘rqib, boshidan kechirgan holatni yashirishi mumkin. Shuning uchun bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish kattalar, oila, ta’lim tashkilotlari, davlat idoralari va fuqarolik jamiyati institutlarining umumiy mas’uliyatidir.

Asosiy qism

Maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy o‘sishi, nutqi, tafakkuri, hissiyoti va ijtimoiy tajribasi tez rivojlanadigan bosqichdir. Bola bu davrda kattalarning xatti-harakatlarini kuzatadi, ularni o‘zlashtiradi, atrofidagi insonlar bilan munosabat o‘rnatishni o‘rganadi. Mehribonlik, izchillik va xavfsizlikka asoslangan muhit bolada ishonch tuyg‘usini shakllantiradi. Aksincha, qo‘rqitish, tahqirlash, befarqlik yoki jismoniy jazolash bola uchun dunyoni xavfli makon sifatida qabul qilishga sabab bo‘lishi mumkin.Kichik yoshdagi bolalar o‘z ehtiyojlarini har doim ham aniq ifodalay olmaydi. Ular qo‘rquv, og‘riq yoki noqulaylikni so‘z bilan tushuntirish o‘rniga yig‘lash, tajanglik, sukut saqlash, uyqudagi o‘zgarish yoki xulq-atvorning keskin almashishi orqali namoyon qilishi mumkin. Shu bois bola bilan ishlaydigan mutaxassislar uning yosh xususiyatlarini bilishi, xatti-harakatni shoshilinch baholamasligi va har bir belgini umumiy vaziyat bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishi lozim.Bolaning himoyaga ehtiyoji uning zaifligi bilan cheklanmaydi. Bola mustaqil fikr, his-tuyg‘u va qadr-qimmatga ega shaxsdir. Uni himoya qilish deganda faqat jismoniy xavfdan asrash emas, balki fikrini tinglash, sha’nini hurmat qilish, rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratish va uning manfaatlariga daxldor qarorlarda yoshiga mos tarzda ishtirokini ta’minlash ham tushuniladi.Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik deganda bolaning jismoniy yoki ruhiy salomatligi, xavfsizligi, qadr-qimmati va rivojlanishiga zarar yetkazadigan harakatlar, tahdidlar, majburlash yoki zarur parvarishning ta’minlanmasligi tushuniladi. Zo‘ravonlik bir martalik hodisa yoki takroriy xatti-harakatlar ko‘rinishida namoyon bo‘lishi mumkin. Ayrim holatlarda uning bir nechta shakli bir vaqtda uchraydi.

Jismoniy zo‘ravonlik bolani urish, turtish, silkitish, kuydirish, og‘riq yetkazish yoki tan jarohati keltirib chiqaradigan boshqa harakatlarni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bola tanasining nozikligi sababli jismoniy tajovuz jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Jismoniy jazoni tarbiya vositasi sifatida oqlash mumkin emas; intizom bolaning sha’ni va daxlsizligini buzmaydigan, yoshiga mos usullar orqali shakllantirilishi kerak.

Jinsiy zo‘ravonlik bolaning jinsiy daxlsizligiga tajovuz qiluvchi har qanday harakatni, uni jinsiy mazmundagi faoliyatga jalb etish yoki majburlashni qamrab oladi. Bola bunday vaziyatning mohiyatini anglamasligi, qo‘rqishi yoki voqeani aytishga qiynalishi mumkin. Shu sababli har qanday shubha ehtiyotkorlik bilan ko‘rib chiqilishi, bolaning xavfsizligi birinchi o‘ringa qo‘yilishi va vakolatli mutaxassislar jalb etilishi zarur.

Ekspluatatsiya boladan uning manfaatlariga zid ravishda iqtisodiy, mehnatga oid, jinsiy yoki boshqa maqsadlarda foydalanishni anglatadi. Bolani majburiy mehnatga, tilanchilikka

yoki yoshiga mos bo‘lmagan faoliyatga jalb qilish uning rivojlanishi va huquqlariga zarar yetkazadi. Raqamli muhitda ham bolaga nisbatan tahdid, manipulyatsiya, nomaqbul materiallar yuborish yoki undan foydalanishga urinish kabi xavflar mavjud.Zo‘ravonlikning yuzaga kelishi ko‘p omilli jarayon bo‘lib, uni bitta sabab bilan izohlash mumkin emas. Oiladagi nizolar, zo‘riqish, ota-onalik ko‘nikmalarining yetishmasligi, ijtimoiy yakkalanish, zararli odatlar, ruhiy salomatlik bilan bog‘liq muammolar, bolaga nisbatan noto‘g‘ri qarashlar va nazorat mexanizmlarining sustligi xavfni oshirishi mumkin. Biroq bu omillarning mavjudligi zo‘ravonlik albatta sodir bo‘ladi degani emas.

Oilaviy muhit muhim omillardan biridir. Ota-onalar o‘rtasidagi doimiy janjal, o‘zaro hurmatsizlik, zo‘ravonlikni odatiy hol deb qabul qilish yoki bolani oilaviy nizolarga vosita sifatida jalb etish bolaning xavfsizlik hissiga putur yetkazadi. Bola kattalarning munosabatini kuzatish orqali nizolarni hal qilish usullarini o‘zlashtiradi. Shu bois oilada hurmat, muloqot va muammolarni zo‘ravonliksiz hal etish madaniyatini rivojlantirish muhimdir.

Ta’lim tashkilotidagi omillar ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Xodimlarning yetarli tayyorgarlikka ega emasligi, bolalar soni va nazorat imkoniyatlari o‘rtasidagi nomutanosiblik, shikoyat qilish tartibining noaniqligi, xodimlar xulq-atvori ustidan nazoratning sustligi zo‘ravonlikni yashirin qoldirishi mumkin. Shu sababli tashkilot ichida aniq xavfsizlik siyosati va murojaatlarni ko‘rib chiqish tartibi bo‘lishi zarur.

Jamiyatdagi ayrim stereotiplar ham muammoni kuchaytiradi. Masalan, bolani urish tarbiyaning tabiiy qismi, bolaning fikrini tinglash esa ortiqcha erkalatish degan qarashlar zo‘ravonlikni oqlashga xizmat qilishi mumkin. Ma’rifiy ishlar orqali bolaning sha’ni, daxlsizligi va huquqlariga hurmatni mustahkamlash zarur. Ijtimoiy ish xodimi bolalarni himoya qilish tizimida bolaning ehtiyojlari bilan ijtimoiy xizmatlar imkoniyatlari o‘rtasida bog‘lovchi vazifasini bajaradi. Uning faoliyati inson qadr-qimmatini hurmat qilish, ijtimoiy adolat, kamsitmaslik, maxfiylik, kasbiy mas’uliyat va bolaning eng ustun manfaatlarini ta’minlash tamoyillariga asoslanadi. Ijtimoiy ish xodimi tergovchi yoki sud-ekspert vazifasini bajarmaydi; u o‘z vakolati doirasida xavfni aniqlash, yordamni tashkil etish va vakolatli idoralarga o‘z vaqtida murojaat qilish bilan shug‘ullanadi.

2008-yil 7-yanvarda qabul qilingan O‘RQ-139-sonli «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun bola huquqlarini ta’minlash, uning qonuniy manfaatlarini himoya qilish va davlat kafolatlarini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Mazkur qonun bolani mustaqil huquq subyekti sifatida e’tirof etish, uning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish zarurligini mustahkamlaydi.

2024-yil 14-noyabrda qabul qilingan O‘RQ-996-sonli «Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonun bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish sohasidagi muhim huquqiy asoslardan biridir. Qonun bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olish, holatlarni aniqlash, jabrlangan bolalarni himoya qilish, ularga yordam ko‘rsatish va tegishli subyektlarning hamkorligini tartibga solishga qaratilgan. Qonun 2025-yil 15-maydan kuchga kirgan.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ham bolaning manfaatlarini himoya qilish, ota-onalarning majburiyatlari, ta’lim tashkilotlarining vazifalari va bolalar xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi. Xalqaro miqyosda esa BMTning 1989-yil 20-noyabrdagi «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi konvensiyasi muhim mezon hisoblanadi.

Konvensiya bolaning eng ustun manfaatlarini hisobga olish, uni zo‘ravonlik va ekspluatatsiyadan himoya qilish hamda uning fikrini yoshiga va yetukligiga mos ravishda inobatga olish tamoyillarini ilgari suradi.

Ijtimoiy ish xodimi mazkur huquqiy hujjatlarni bilishi, o‘z vakolati va mas’uliyatini aniq anglashi, harakatlarini qonuniy tartibda amalga oshirishi zarur. Huquqiy bilim amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashgandagina bola manfaatlarini samarali himoya qilish mumkin.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olish inson huquqlari, ijtimoiy adolat va jamiyatning barqaror rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ustuvor vazifadir. Bolalik davrida yuzaga keladigan salbiy tajribalar bolaning jismoniy va ruhiy farovonligiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchiga, ta’lim jarayonidagi ishtirokiga va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish masalasi alohida hodisalarga munosabat bildirish bilangina cheklanmasligi, keng qamrovli profilaktika tizimiga asoslanishi kerak.

Maqola tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy ish xodimi mazkur tizimning muhim ishtirokchisi hisoblanadi. U oilaning ijtimoiy holatini o‘rganadi, xavf omillarini erta aniqlashga ko‘maklashadi, ota-onalar bilan profilaktik ish olib boradi, bolaning huquq va manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi hamda zarur mutaxassislar va tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtiradi. Uning faoliyati bolaning xavfsizligini ta’minlash, oilaning ijtimoiy resurslarini kuchaytirish va zo‘ravonlik oqibatlarini kamaytirishga qaratilishi lozim.

Samarali himoya tizimi uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida aniq xavfsizlik tartiblarini joriy etish, xodimlarning kasbiy malakasini oshirish, ota-onalarning tarbiyaviy savodxonligini rivojlantirish, bolalarning murojaat qilish imkoniyatlarini kengaytirish va idoralararo hamkorlikni mustahkamlash zarur. Shu bilan birga, bolalar bilan ishlashda maxfiylik, kamsitmaslik, bolaning fikrini tinglash va uning eng ustun manfaatlarini ta’minlash tamoyillari doimo ustuvor bo‘lishi kerak.

Eng muhim xulosa shuki, bolani himoya qilish uning boshiga kulfat tushganidan keyin boshlanmasligi lozim. Himoya mehrli munosabat, xavfsiz muhit, mas’uliyatli ota-onalik, malakali mutaxassislar va jamiyatning befarq bo‘lmagan pozitsiyasi orqali kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanishi kerak. Bolaning qo‘rquvsiz yashashi, o‘z fikrini erkin ifoda etishi va o‘zini qadrlangan inson sifatida his qilishi sog‘lom jamiyatning muhim mezonidir. Zero, bolalikni himoya qilish — kelajakni himoya qilish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi O‘RQ-139-sonli «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ-996-sonli «Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi konvensiya. – 1989-yil 20-noyabr.

5. World Health Organization. WHO Guidelines for the Health Sector Response to Child Maltreatment. – Geneva: WHO, 2019.
6. UNICEF. A Familiar Face: Violence in the Lives of Children and Adolescents. – New York: UNICEF, 2017.
7. Healy, K. Social Work Theories in Context: Creating Frameworks for Practice. – 2nd ed. – Palgrave Macmillan, 2014.